

Tünisiyye, Beyrut 1985; Sâdik ez-Zemerîf, *A'lam Tünisiyyûn* (trc. Hammâdî es-Sâhilî), Beyrut 1986; Cân Füntân, *el-Edebü't-Tünisiyyü'l-mu'âsır*, Tunus 1989; Hasan Hüsnî Abdülvehhâb, *Kitâbü'l-Ömr fi'l-muşannefât ve'l-mü'ellifîne't-Tünisiyyîn* (nşr. Muhammed el-Arûsî el-Matvî – Beşîr el-Bekkûş), Beyrut 1990; Şevkî Dayf, *Târîhu'l-edebe*, IX, 8-13, 109-327; M. Hâdî eş-Şerîf, *Târîhu Tûnis* (trc. Muhammed eş-Şâvuş – Muhammed Acîne), Tunus 1993, s. 39-66; *Târîhu'l-edebe bi't-Tûnisî: el-hadîş ve'l-mu'âşır*, Kartâc 1993; M. Selâheddin el-Müstâvî, *el-İslâm fi Tûnis ba'de 7 min nuvemr*, Tunus 1993; A. H. Green, *el-Ülemâ'ü't-Tünisiyyûn 1873-1915* (trc. Hafnâvî Amâyiriyye – Esmâ Muallâ), Tunus 1416/1995; Zühayr el-Humeydân, *A'lamü'l-hadâretü'l-'Arabîyyeti'l-İslâmiyye fi'l-'ulûmi'l-esâsiyye ve't-tahtîkiyye*, Dımaşk 1996, V, 25-43, 102-113, 116-119, 332; Ahmed b. Milâd, *et-Tıbbü'l-'Arabîyyü't-Tûnisî*, Beyrut 1999; İbrâhim Harekât, *Medhal ilâ târihi'l-'ulûm bi'l-Mağribi'l-müslim hatte'l-kam 9/15 h.*, Dârülbeyzâ 1421/2000, I-III, tür.yer.; Ahmed et-Tavîlî, *Târîhu medîneti Tûnis eş-şekâfi ve'l-hadâri*, Tunus 2002; a.mlf., *el-Edeb bi-Tûnis fi'l-'ahdi'l-Hafşî*, Tunus 2004; Muhtâr el-Ayyâşî, *ez-Zeytûne ve'z-Zeytûniyyûn fi târihi Tûnisî'l-mu'âşır (1883-1958)*, Tunus 2003; Ebû Abdullah Muhammed el-Cüdfî el-Kayrevânî, *Târîhu kuğâti'l-Kayrevân* (nşr. Enes el-Hâdî el-Allânî), Kartâc 2004; Hişâm Ubeyd, *Tûnis ve evliyâ'ühe's-şâlihûn fi müdevveneti'l-menâkibi's-şüfiyye*, Tunus 2006; Muhammed Razûk, "Hafşîler", *DİA*, XV, 125-128.

İSMAİL YİĞİT

IV. SANAT

Milâttan önce VIII. yüzyılda Tunus körfezi kıyısında kurulan Fenike yerleşmesi Kartaca, Pön Savaşları (m.ö. 264-146) sonunda Romalılar tarafından yerle bir edil-

di. Bu sebeple günümüzde başşehir Tunus'un banliyösü durumundaki Kartaca'da bulunan en eski kalıntılar Roma dönemine aittir. Bu dönemde şehir anfitrater, gösterişli evler, tapınaklar, su kemerleri ve hamamlarla donatıldı. el-Cem'deki büyük Colloseum bütün Tunus'ta Roma devrinden kalan en görkemli yapıdır. Yaklaşık 30.000 kişilik bu yapı oldukça sağlam durumda günümüze ulaşmıştır. Bölgede daha sonraki Vandal ve Bizans egemenliği sırasında önemli bir bölümü zamanımıza kadar gelmeyen bazilikalar inşa edildi.

VII. yüzyılın ortalarından itibaren İslâm akınlarının başlaması esnasında Tunus, 670'te Ukbe b. Nâfi tarafından önemli bir üs durumundaki Kayrevan şehrinin kurulması ile büyük ölçüde müslümanların eline geçti. Uzun süre Kartaca'nın varoşu olan Tunus şehri, Araplar'ın fethinin ardından İfrîkiye'nin kültürel ve ekonomik başşehri haline geldi. 671'de Ukbe b. Nâfi'in inşa ettirdiği büyük camisiyle Kayrevan'ın İslâm âleminin dördüncü dinî merkezi olarak kabul edilmesi bölgeyi bir ölçüde kut-sallaştırdı. Sonraki devirlerde yapılan pek çok değişiklikle bugüne ulaşan Kayrevan'daki Sıdî Ukbe Camii, ortadaki daha geniş tutulan mihraba dik neflerin kible yönünde enine bir nefle kesilmesinden oluşan plana sahip harimi, revaklarla çevrili avlusu ve kuzey duvarının ortasında kademeler halinde yükselen kare gövdeli minareleriyle sadece Tunus'ta değil bütün Mağrib

ülkelerinde büyük bir etki yaptı. Başşehirde ticaretin yoğunlaştığı bir yerde inşa edilen Zeytûne Camii (80/699) ve Hafşîler'in eseri Halk Camii'nde (XIV. yüzyıl) aynı plan şeması ana hatlarıyla uygulandı.

Abbâsiler zamanında 800 yılından sonra Tunus, Ağlebîler'in yönetiminde yarı bağımsız bir statü kazandı. Bu devirde ülkede önemli bir mimari faaliyet göze çarpar. Sefâkus (849) ve Sûse (850-851) ulucamileriyle askerî amaçlı Münestîr ve Sûse Ribâtı (VIII. yüzyılın ikinci yarısı) Ağlebîler'in inşa ettirdiği önemli yapılarıdır. Bunun yanında Sıdî Ukbe Camii günümüzdeki görünümüne büyük ölçüde bu dönemde yapılan onarımlarla ulaştı. Ağlebîler'in ardından bölgede sırasıyla Fâtîmî, Muvahhid ve Hafşî egemenlikleri görülür. At nalı kemerli giriş kapısıyla dikkati çeken Mehdiye Ulucamii (916) Tunus'ta Fâtîmîler'den kalan en önemli yapıdır. XII. yüzyılın ortalarından itibaren Tunus'ta idareyi eline geçiren Muvahhidler zamanında Zeytûne Camii'nden sonra şehrin en mühim mâbedi sayılan Kasba Camii inşa edildi (1232-1236). Bir sarnıç üzerinde yükselen cami dilimli kemerlerin süslediği kare gövdeli minaresiyle ünlüdür. Ülke Hafşîler döneminde yoğun bir yapılaşmaya sahne oldu. Hafşîler'in Tunus'ta inşa ettirdiği Tefvîk (XIII. yüzyıl), Ebû Muhammed (XIII. yüzyıl) ve Mellasin (XV. yüzyıl) camileri, sütunlarla taşınan tonoz örtülü enine gelişen ibadet mekânı ve avlunun bir köşesinde kare blok halinde yükselen minareden meydana gelmektedir. Ayrıca bu dönemde ortadaki avluya açılan eyvanlar ve hücrelerden teşekül eden medreseler yaptırıldı. Bunlara Şemmâiyye (1249) ve Müntasiriyye (1437) medreselerini örnek vermek mümkündür.

Tunus'ta ortaya konan mimari, süsleme ve el sanatlarında Endülüs-Mağrib sanatının etkisi çok açık biçimde görülmektedir. Osmanlı döneminin ilk yıllarında bu gelenek bütün ilkeleriyle devam etti, Türk sanatına ait özellikler ancak XVII. yüzyıldan itibaren ortaya çıkmaya başladı. 300 yılı aşkın bir süre Türk idaresinde kalan Tunus camii, medrese, imaret, saray, han, hamam, çarşı, kışla ve kale gibi mimari eserlerle donatıldı. Külliye inşasına Tunus'ta fazla ilgi gösterilmedi. Türbenin çevresindeki yapılardan oluşan Sıdî Sâhib Külliyesi'yle (XIV ve XVII. yüzyıl) cami çevresinde inşa edilen Cedîd Külliyesi (1726-1727) ve Yûsuf Sâhibü't-tâba' Külliyesi (1813-1814) Anadolu ve İstanbul'da yapılan pek çok külliye uygulanan bir dü-

el-Cem'de Roma dönemine ait Colloseum

TUNUS

zenlemeye sahiptir. Önceki dönemlerde camilerde yaygın biçimde kullanılan çok destekli plan düzeni, Osmanlı döneminde destek sayısı ve harimin iç bölümlerinde tabii olarak görülen bazı farklılıklar dışında büyük ölçüde tekrar edildi. Bu camilerde görülen farklılık iç mekânının plan düzeninde değil avlu formunda olmasındır. Önce inşa edilen camilerinde avlu harimin genelde batı bölümünü kaplamakta iken Osmanlı döneminde yapılan camilerin çoğunda avlu harimi "U" şeklinde sarmaktadır. Tunus'ta idareyi elinde tutan kişiler tarafından yaptırılan Hammûde Paşa Camii (1098/1687) ve Yûsuf Sâhibü't-tâba' Camii'nde kible duvarına dik uzanan neflerin mihrap önünde ve girişte enine neflerle kesilmesinden meydana gelen plan şemasında Kayrevan Sîdî Ukbe Camii'nin etkisi açıktır. Bunlardan Yûsuf Sâhibü't-tâba' Camii'nde diğerlerine göre kubbenin daha fazla kullanıldığı görülür. Yine mihrap duvarına paralel neflerin ortada dikine bir nefle kesilmesinden oluşan planıyla Cedîd Camii, Tunus'taki Osmanlı camileri içinde istisna teşkil etmektedir. Bu yapılar "U" şeklindeki avlu formu, sekizgen gövdeli minareleri ve mermer minberleriyle Mağrib'deki benzerlerinden ayrılır. Orta kubbenin çevresinde dört yarım kubbeli merkezî plan şemasının uygulandığı, Mehmed Bey Camii diye de tanınan Sîdî Mahrez Camii ile (1692-1699) tek kubbeli orta mekâna üç yönden kemerlerle açılan kubbeli bölümlerden oluşan Kâtib Ali Camii de Osmanlı mimarisinin Tunus'taki etkilerini açık biçimde ortaya koymaktadır. Merkezî plan sadece Mehmed Bey Camii'nde değil türbelerde de uygulanmıştır. Bey Türbesi (1711), Gurebâ Camii Türbesi (XVI-XVII. yüzyıl) ve Hamza Türbesi'nde (XVIII-XIX. yüzyıl) rastlanan dört ayağa dayalı orta kubbenin çevresindeki dört yarım kubbe veya tonozlardan meydana gelen kurgu bu tesisin boyutlarını göstermesi bakımından önemlidir.

Osmanlı döneminde yapılan çok sayıda medrese günümüze sağlam şekilde ulaşabilmiştir. Genellikle revaklı avlunun çevresinde beşik tonozlu hücrelerle mescidden teşekkül eden ve bir kısmı iki katlı olan medreselerde türbe ve sebille Osmanlı medrese mimarisinde rastlanmayan minarelere de yer verilmiştir. Zeytûne Camii'nin çok yakınında birbirine bitişik olarak inşa edilen Nahle (1714), Bâşiyye (1753) ve Süleymaniyye (1755) medreseleri âdetâ bir medrese sitesi oluşturur. Cedîd Camii'nin revaklı avlusunu "U" şeklinde sa-

ran hücrelerden teşekkül eden medresesi plan düzeni ile Osmanlı etkisini taşımaktadır. Tunus'ta Osmanlı devri medreseleri süslemeleriyle dikkat çeker. Yapıların giriş holü, mescid ve avlu cephelerinde duvarlar yerden belirli bir yüksekliğe kadar çini, bunun üzerinde alçı kompozisyonlarla süslenmiştir. Tunus'ta Osmanlı medreseleri zaten sıkışık olan şehir dokusu içinde sivil yapılarla birleşik halde düzenlenmiştir. Ayrıca bu yapılarda süsleme daha ziyade iç mekânda yoğunlaştığından dıştaki diğer yapılar arasında kolayca algılanamamaktadır. Etrafında hücrelerin ve mescidin bulunduğu avlunun dört yönden revaklarla çevrilmesi ve avluya açılan eyvanlara yer verilmemesi bu yapıları daha öncekilerden ayırmaktadır. Bununla birlikte genellikle serbest bir düzenleme, çok destekli plana sahip mescidler, üzeri beşik tonoz örtülü dikdörtgen planlı hücrelerle kapı, pencere ve kemer formlarında daha çok yerel sanat etkileri ağır basmaktadır.

Tunus'ta Osmanlı döneminden günümüze gelebilen mimari örneklerden biri de zâviyelerdir. Varlığı dıştan balık pulu biçimindeki yeşil kiremitlerle kaplı kubbeleleriyle anlaşılabilen zâviyelere tonozlu uzun hollerle giriş sağlanmıştır. Genelde revaklarla çevrelenen avlunun etrafında tonozla örtülen derviş hücreleri ve üzeri kubbe ile kapatılan tevhidhâneye yer verilmiştir. Bu plan, tevhidhânenin karşısındaki avluya açılan eyvan dışında 1435 yılında Hafsiler tarafından inşa edilen Sîdî Bin Arûs Zâviyesi'nde uygulanmıştır. Osmanlı döneminden Tunus'ta Sîdî İbrâhim Riyâhî (1850), Sîdî Ebû Medyen (1854-1859) ve Ebû'l-Hasan eş-Şâzelî (XIV ve XVIII. yüzyıl) zâviyelerinde aynı planlama belirgin şekilde görülür. Sadece dışa ve tevhidhâneye açılan hücreleri bulunan Münestîr-

deki Sîdî Mazerî Zâviyesi (1177/1763-64), dikdörtgen avlunun çevresindeki derviş hücrelerinin tevhidhânenin ayrı düzenlendiği Tunus'ta Sîdî Ali Şeyha Zâviyesi (1852), üzeri kubbe ile kapatılan orta mekânın çevresindeki hücreler ve farklı bir tonoz örtüye sahip türbe bölümüyle Sîdî Mahrez Zâviyesi (1862) bu plan şemasının değişik varyasyonlarını oluşturur. Geniş bir alanı kaplayan mescid ve hücrelerin bulunduğu avlu ile yan yana iki dikdörtgen mekândan teşekkül eden ve türbeye yer verilmeyen Tunus Sîdî Abdülkâdir Zâviyesi (1846-1852) bu düzenlemeye uymamaktadır. Büyük bölümü orijinal şeklini kaybeden Tunus'taki Halfâvî Zâviyesi (XVII. yüzyıl) ve Sîdî Ali Azzûz Zâviyesi (1758-1781) orta bölümü kubbe, yanları düz çatı ile örtülen "T" planlı tevhidhânesiyle Tunus'taki klasik zâviye planından farklıdır. Ayrıca Mehdiye'deki Ramazanoğlu Zâviyesi'nin (1872) giriş kapısının hemen yanında yükselen minaresi, derin giriş holünün sağındaki mescidi ve bunlardan ayrı düzenlenen avlu "U" şeklinde saran derviş hücrelerinden oluşan planı daha çok Tunus'taki medrese yapılarına benzemektedir. Tunus'taki Türk türbe mimarisinde kare planlı, köşe sütunlarına yaslanan kemerlerin üzerinde yükselen soğan biçimli kubbe ile örtülü yapılar çoğunluktadır. Dayı Ahmed Hoca (1057/1647), Dayı Mehmed Laz (1657), Fellârî (1710) ve Ali Paşa (1170/1756-57) türbeleri bunların en güzel örnekleridir. Ayrıca dört yarım kubbeli merkezî plan düzenine göre inşa edilen türbeler bulunmaktadır. Bunların hemen tamamında oldukça girift alçı süslemeye büyük önem verildiği görülmektedir.

Sık sık dış saldırılara mâruz kalan Tunus'ta Osmanlı devrinde savunma amaçlı yapıların inşası önem kazanmıştır. Genellikle dörtgen plandan oluşan kaleler çeşit-

Tunus'ta
Bâşiyye
Medresesi'nin
revaklı
avlusu

li formlardaki kulelerle desteklenen kalın duvarlara sahiptir. Bunlar geniş bir avlunun çevresinde beşik tonozlu dehlizlerle geçilebilen büyük koğuşlar, depolar ve mes-cidden meydana gelir. Gârülmih'te Vüs-tânî (1638-1640), Lûtânî (1070/1659-60) ve Tunus burçlarında (1631-1666) olduğu gi-bi deniz kıyısında yer alan kalelerin sahile bakan yönlerine içine toplanır yerleştiril-diği mazgallar bulunan duvarlardan mey-dana gelen yarım daire planlı bir bölüm eklenmiştir. Başşehir Tunus'un güney giri-şinde bir kontrol merkezi olarak inşa edi-len Ali Reis Burcu'nda (XVII. yüzyıl başla-rı) sekizgen planlı ilk binanın kuzeyine dik-dörtgen bir yapının eklenmesinden orta-ya çıkan farklı bir düzenlemeye rastlan-maktadır. Üçgen şeklinde planlamaya sa-hip Tunus'taki Endülüs Burcu (XVII. yüz-yıl) ve genel kurgusu ile at nalı biçiminde bir planın görüldüğü Flifel Burcu (1743) benzer örnekleri başka yapılarda uygulan-mayan değişik planlamanın görüldüğü ya-pıdır. Hammûde Paşa'nın Tunus'un Me-dine'sinde birbirine yakın tarihlere yap-tırdığı kışlalarda tek tip plan şeması uy-gulanmıştır. Dikdörtgen planlı, revaklı bir avlunun çevresindeki çapraz tonozlu ko-ğuşlardan meydana gelen yapılar iki kat-lıdır. Yapıya girişi sağlayan dış kapıları üze-rinde Türkçe kitâbelere, koğuş kapıları üze-rinde orada kalan askerlerin Türkçe lakap-larını belirten levhalara yer verilmiştir. Bun-lardan Başmakıye Kışlası (1814) bugün hastahane, Attârî'n (1814) ve Çakmakçı-lar (1809) kışlaları kütüphane olarak kul-lanılmaktadır. Osmanlı döneminde Tunus'ta yapılan çarşılar üzeri tonozlu bir kori-dorun iki yakasındaki dükkânlardan teşekkül etmektedir. Bunlardan Türk Çarşısı ile (1610-1637) Birka Çarşısı'nda (1610-1637) kubbeye de yer verilmiştir. İstan-bul başta olmak üzere Osmanlı Devleti'nin diğer şehirlerindeki çarşılarla benzerlik göstermekle birlikte çoğu, belirli bir şe-maya göre düzenlenmeyen ve geniş bir kıvrım yaparak devam eden koridorları ile farklılık göstermektedir.

Tunus'ta Osmanlı devri köprülerinin ba-şında Ali Paşa (1180/1766-67) ve Mecâzül-bâb (1678) köprüleri gelmektedir. Biçim yönünden Anadolu'daki taş köprülerle benzerlik taşıyan Mecâzülbâb Köprüsü, Bin-zert'te Dayı Osman'ın yaptırdığı Bâbitu-nus Köprüsü (1593-1610) ve Ali Paşa Köp-rüsü ortadaki yüksek, yanlardakiler da-ha alçak tutulan yedi yuvarlak kemerden meydana gelmektedir. Köprülerden baş-ka Tunus su mimarisi saray ve evlerin av-lusundaki selsebiller, su kuyuları, camile-

rin yakınındaki abdest alma yerlerinin di-şında halkın temizlik ihtiyacını karşılamak amacıyla yapılmış tesisler (mîdae), hamam-lar, çeşme ve sebillerden meydana gel-mektedir. Osmanlı döneminde inşa edi-len konak niteliğindeki evlerin büyük bö-lümünde mermer selsebillerle yer verilmiş-tir. Bir ihtiyacı karşılamaktan çok avlunun genel kompozisyonunu tamamlayan bir eleman niteliği taşıyan bu eserlerin en gü-zel örnekleri Bin Abdullah Evi'nde (XVIII. yüzyıl) ve Bardo Sarayı'nda görülmekte-dir. Kaliteli bir mermer işçiliğinin ortaya konulduğu selsebillerde Avrupalı sanatçı-ların etkisi açıktır. Yazların oldukça kurak geçtiği Tunus'ta su ihtiyacını karşılamak amacıyla birçok kuyu açılmıştır. Bunlar-dan Hamâmet'te Hangütü'l-Hamâmet, Kayrevan Hûtu Kuyusu (1705-1734) orij-nal şeklini kaybetmiştir. Hafsiler dönemin-de Attârî'n Mîdaesi inşa edilmiştir. Aynı amaçla Dayı Yûsuf tarafından Türk Çarşısı'nın içinde Köşk Mîdaesi ile (1610-1637) Hüseyin b. Ali Paşa tarafından Kayrevan'da üç mîdae yaptırılmıştır. Revaklı bir av-lunun ortasında çevresinde oturma yer-leri bulunan şadırvandan meydana gelen bu yapılar Attârî'n Mîdaesi'nin yakın ben-zerleridir. G. Marçais'nin tanıttığı Bardo Hamamı'nın, sütunlara yaslanan bir kub-be ile örtülen göbek taşının bulunduğu sı-caklık bölümünün çevresindeki beşik to-nozlu mekânlardan oluşan planı klasik Os-manlı hamamlarından çok farklı düzenle-mesiyle dikkat çekmektedir. Aynı şekilde Yûsuf Sâhibü't-tâba' Hamamı'nda belirli bir plan düzeni görülmemektedir. Os-manlı döneminde hemen her mahallede cami ve medrese gibi yapıların yakınında sebil ya da çeşmeler kurulmuş, bunlardan gü-nümüze ancak çok az bölümü ulaşmıştır.

Tunus'taki sebiller, genel olarak düz ta-vanlı küçük odaların sokağa bakan cephe-

lerinde sütunlara oturan bir kemerle çev-relenmiş düz atkılı pencerelerden mey-dana gelmektedir. Çoğunlukla bronz par-maklıklara sahip pencerelerin önünde su tasını koymak için mermer altlıklarla kü-çük havuzlar bulunmaktadır. Bazı değişikliklere uğramış olmakla birlikte Benzert'te Dayı Mustafa Sebili (1709), Süleyman Sebili (1839), Bâşiyye, Cedîd ve Bi'rü'l-ah-câr medreselerinin sebilleri bu şekildedir. Mısır'da Osmanlı devrinde inşa edilen pek çok sebil bununla aynı formdadır. Yûsuf Sâhibü't-tâba'nın Tunus'ta 1804'te yaptırdığı, ortada "L" şeklinde bir pâyeye otu-ran, iki at nalı kemerle dışa açılan çift cep-heli sebille sütunlara oturan dört kemer-den oluşan tek cephele diğer sebili biraz daha farklı bir tarzdadır. Hammûde Pa-şa'nın Mennûbe'de inşa ettirdiği sebil ise (1208/1793-94) suyun dağıtıldığı kubbeli iki küçük mekân, bunların arasındaki ya-laklar, abdest alma yerleri, mescid ve kü-çük kahvehanesiyle hiçbir yerde örneği görülmeyen bir form sergilemektedir. Tu-nus'taki çeşmeler genellikle duvara bağlı tek cephelidir. Bunların en görkemlisi Ben-zert'te üzerindeki Türkçe kitâbesine göre 1041 (1631-32) yılında Dayı Yûsuf tarafın-dan inşa ettirilen Aynicereynâ Çeşmesi'dir. Benzert'te yine aynı kişinin yaptırdığı anlaşılın, üst kısımları prizmatik külâh biçimindeki üç çeşme basit yapıları ile bir-birine benzemektedir. At nalı kemerli bir nişten ibaret Zeytûne Camii'nin doğu cep-hesindeki çeşme ile yuvarlak kemerli ey-van şeklindeki Dayı İbrâhim Çeşmesi'nin (1114/1702-1703) Anadolu'da pek çok ör-neği bulunmaktadır.

Zengin mermer, alçı ve çini bezemele-riyle hayranlık uyandıran konaklarda be-lirli bir plan şeması uygulanmıştır. "Skifa" adı verilen, üzeri tonozlu giriş mekânları-ndan geçilen, bir ya da daha fazla revaklı

Tunus'ta
bir seramik
atolyesi

TUNUS

Tunus'ta eski bir evin avlusundan görünüşü

avlıların çevresinde yer alan "T" planlı mekânlarla bunların gerisindeki günlük ikameteye ayrılmış odalar, hamam ve helâ gibi bölümlere yer verilmiştir. Dayı Osman Evi (XVI. yüzyıl sonu), Ramazan Bey Evi (XVII. yüzyıl), Bin Abdullah Evi, Bayram Türkî Evi (XVI. yüzyıl sonu), Bey Evi (1610-1637) gibi sivil mimari örneklerinin hepsinde bu plan küçük farklılıklarla tekrar edilmiştir. Çeşitli dönemlerde eklenen birçok yapıdan oluşan Bardo Sarayı'nda yapılar surlarla çevrelenen geniş bir alanın içinde yer almaktadır. Cami, hamam ve askerî okul gibi yapılar bu sahanın doğusunda, saray erkânının kaldığı asıl bölüm de büyük bir külliye halinde batıda bulunmaktadır.

Tunus'ta Osmanlı devri yapılarında Endüslü mimarlar ve sanatkarlar çalışmıştır. Özellikle mihrap, minber, kürsü gibi eserlerin süslemelerinin yanı sıra duvarlarda görülen alçı dekorasyonda bu sanatçıların etkisi açık biçimde görülmektedir. Yapılarda Güney Tunus'ta tuğla, kuzeyde taş-mermer kullanılmıştır. Osmanlı dönemi yapıların çoğunda çapraz ve beşik tonoz uygulanmıştır. Bununla birlikte önemli oranda kubbeye yer verilmiş, kubbeye istiridye yivli tromp ya da düz pandantiflerle geçilmiştir. Türk döneminde ahşap minberlerin yanı sıra mermer minberler de mevcuttur. Camilerde vaaz kürsüsü yerine "tilâvet kürsüsü" vardır. Çok destekli cami iç mekânları sıcak iklim sebebiyle

pencerelerin az sayıda açılmasından genellikle loş ve kasvetlidir. Yapılarda çini, alçı ve taş-mermer üzerine süsleme yapılmıştır. Taş-mermer süslemelerde Türk etkili geometrik, Avrupa ve Endüslü etkili bitkisel örnekler hâkimdir. XVI. yüzyıl İznik çinilerinin yanı sıra Tunus'ta günümüzde hâlâ imal edilen çini levhalar binaları süsleyen başlıca unsurlardır. Osmanlı döneminde sülüs ve nesih hatlı yazının yanında küffi karakterli yazı örneklerine de rastlanmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

Bekrî, *el-Mugrib*, bk. İndeks; G. Marçais, "Notes sur les ribats en Berberie", *Mélanges René Basset*, Paris 1925, II, 395-430; a.m.f., *Coupoles et plafonds de la grande mosquée Kairouan*, Paris 1925; a.m.f., *Manuel d'art musulmane sicile*, Paris 1926-27, I-II; a.m.f., *Tunis et Kairouan*, Paris 1937; a.m.f., *l'Architecture musulmane d'occident*, Paris 1957; Ahmed Fikrî, *La grande mosquée de Kairouan*, Paris 1934; B. Roy – P. Poinsot, *Inscriptions arabes de Kairouan*, Paris 1950, II; Slimane Mostafa Zbiss, *Monuments musulmans d'époque husseynite en Tunisie*, Tunis 1955; a.m.f., *el-Kıtabü't-Tünisiyye fi tetavvürihâ*, Tunis 1959; a.m.f., "Tunus'ta Türk Sanatı", *Milletlerarası Birinci Türk Sanatları Kongresi (Ankara 19-24 Ekim 1959) Kongreye Sunulan Tebliğler*, Ankara 1962, s. 413-417; a.m.f., *Monastir, ses monuments*, Tunis 1964; a.m.f., *Les monuments de Tunis*, Tunis 1971; a.m.f., *Ḥavle medîneti Tûnis el-atîka: La Medina de Tunis*, Tunis 1981; a.m.f., "Quelques sites andalous de Tunisie", *Awraq*, sy. 1, Madrid 1978, s. 55-57; A. Lézine, *Le ribat de Sousse*, Tunis 1956; a.m.f., *Sousse: les monuments musulmans*, Tunis, ts. (Cérès productions); J. Revault, *Palais et demeures de Tunis (XVIe et XVIIe siècles)*, Paris 1967; a.m.f., *Palais et résidences d'été de la région de Tunis (XVIe-XIXe siècles)*, Paris 1974; a.m.f., "Influence de l'art turc sur l'art tunisien la fin du XVIe et XIXe siècles", *Art turc*, Aix-en-Provence 1975, s. 201-208; Mohammed Mas-moudî – Jamila Binous, *Tunis: la ville et les monuments*, Tunis 1980; Abdülâzîz ed-Devlâtî, *Tunis sous les hafşides*, Tunis 1980; Muhammed b. el-Hoca, *Târîhu me'âlimi't-tevhîd fi'l-kadîm ve fi'l-cedîd* (nşr. Hammâdî es-Sâhilî – el-Cilânî b. Yahyâ), Tunis 1985; Mohamed Scharabî, *Der Bazar*, Tübingen 1985, s. 153-159; Filiz Yenişehiroğlu, *Türkiye Dışındaki Osmanlı Mimari Yapıtları*, Ankara 1989, s. 154-163; R. Ettinghausen – O. Grabar, *The Art and Architecture of Islam: 650-1250*, London 1991; S. Santelli, *Medinas: Traditional Architecture of Tunisia* (trc. K. Hilton), Tunis 1992; H. Boutia, *Bizerte: les monuments islamiques*, Tunis 1992; Mehmet Şeker, *Başşehir Tunus'taki Türkçe Kitabeler*, İstanbul 1994; Néji Djelloul, *Les fortifications côtières ottomanes de la régence de Tunis (XVIe-XIXe siècles)*, Zaghuan 1995; Filiz Kansu, "Tunus", *Arkitekt*, sy. 433, İstanbul 1996, s. 74-81; Kadir Pektaş, *Tunus'ta Osmanlı Mimari Eserleri*, Ankara 2002; M. Mercier, "Inscriptions arabes inédites de Tunisie", *Recueil des notices et mémoires de la société archéologique du département Constantine*, sy. 7, Constantine 1894, s. 1-30; Ch. Monchicourt, "Essai bibliographique sur les plans im-

primés de Tripoli, Djerba et Tunis-Goulette au XVIe siècle", *RAfr.*, sy. 16 (1925), s. 385-418; R. Brunschwig, "Quelques remarques historiques sur les medersas de Tunisie", *RT*, sy. 6 (1931), s. 261-285; M. Boussige, "Deux ponts voisins de Rades", *a.e.*, sy. 38 (1936), s. 451-465; A. Pellegrin, "Mosquées et zaouïas de Tunis", *Chaiers Charles de Foucoud*, sy. 2, Paris 1950, s. 220-232; R. Mantran, "Quelques inscriptions turques de Tunis", *Oriens*, XVIII-XIX (1965-66), s. 185-192; a.m.f., "Djarba", *EI²* (Fr.), II, 473; M. Azîz b. Aşûr, "Turbet El-Bey, sépulture des begs et de la famille husaynite à Tunis", *IBLA*, I, Tunis 1985, s. 45-84; P. Jervis, "Kairavan", *Environ Mental Design*, sy. 1-2, Roma 1989, s. 36-53.

KADİR PEKTAŞ

TUNUS

(تونس)

Tunus Cumhuriyeti'nin başşehri.

Akdeniz sahiline 7-8 km. uzaklıkta, Tunus körfezinin bir girintisi olan ve "deniz kulağı gölü" (lagün) denilen Tunus gölünün kenarında göle doğru hafif eğilimli tepelerin üzerinde yer alır. Kartacalılar tarafından Tinâs (Thynes) adıyla askerî üs olarak kurulmuş olup tarihi milâttan önce IV. yüzyıla ulaşır. Ayrıca tarihi milâttan önce IX. yüzyılın başlarına kadar giden Kartaca şehrinin az önce veya az sonra kurulduğu da söylenir. Roma ve Kartaca arasındaki savaşlarda önemli rol oynayan şehrin adı milâttan önce 508 tarihinde yapılan barış antlaşmasında zikredilir. Yunanlı tarihçi Diodore de Sicile, Berberî asıllı 200.000 Libyalı'nın milâttan önce 395'te Kartacalılar'a karşı isyan ettiğini ve bu isyanın Denkon Tuneta diye adlandırdığı Tunus şehrinin bulunduğu yerde bastırıldığını yazar. Şehrin adını Strabon Tynis, çağdaşı Polybe Tunnes diye zikreder. Bu dönemde ziraatla uğraşanlar, balıkçılar ve zanaatkarların yaşadığı Tunus'un sağlam surlarla çevrilmiş olmakla birlikte Kartaca'nın gölgesinde kaldığı bilinmektedir. Buna rağmen Kartaca'ya giden kara ve deniz yolunun girişinde yer alması dolayısıyla büyük önem taşıyordu. Milâttan önce 146 yılında Romalılar'ın eline geçen şehir Hıristiyanlığın yayılmasının ardından piskoposluk merkezi haline getirildi. Milâttan sonra 411'de yapılan Kartaca Konferansı'na Tunus piskoposu da katıldı. 440'ta Vandallar tarafından işgal edilen şehir 535'te Bizans hâkimiyetine geçti ve müslümanların fethine kadar onların idaresinde kaldı.

Hassân b. Nu'mân 82 (701) yılında Kartaca ve Tunus şehirlerinin kalıcı olarak İslâm hâkimiyetine girmesini sağladı. Topraklarını denizden gelecek saldırılara kar-